

הרב ינון ויסמן

עיסה מן החיטים ומן הארז

(ירושלמי חלה פ"ג ה"ה)

המשנה אומרת "העושה עיסה מן החיטים ומן האורז אם יש בה טעם דגן חייבת ויוצא בה אדם ידי חובתו בפסח. ואם אין בה טעם דגן אינה חייבת בחלה ואין אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח". ואמרה על זה הגמרא "מתניתא [דלא] כדרבן שמעון בן גמליאל אומר לעולם אינה חייבת [בחלה] עד שיהא בה דגן כשיעור. רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון בן לקיש הלכה כרבן שמעון בן גמליאל".

ולגבי הגרסא אומר הפנ"מ "מתניתא דלא כרבן שמעון בן גמליאל. כצ"ל וכך היא בכל הגירסות הישנות וגי' הספר ט"ס הוא".

והרמב"ם והראב"ד נחלקו (הלכות בכורים פ"ו ה"א) "המערב קמח חטין וקמח אורז ועשה מהן עיסה אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה ואם לאו פטורה א"א נראה מן הירושלמי דבעינן שיהא בה דגן כשיעור כרשב"ג דהכי פסיק הלכה כוותיה מיהו לא בעינן רוב דגן". ומחלוקת נוספת "אפי' היה השאור חטים לתוך עיסת אורז, אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה ואם לאו פטורה א"א והוא שיהיה השאור מעיסה חייבת". וכן נחלקו לעניין מצה (הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"ה) "העושה עיסה מן החטים ומן האורז אם יש בה טעם דגן יוצא בה ידי חובתו א"א נ"ל והוא שיהיה שם דגן כדי שיאכל כזית בכדי אכילת פרס ויאכלנו".

ובכס"מ (בהלכות בכורים) הסביר את הרמב"ם "ויש לתמוה על רבינו שמאחר שבירושלמי אמרו מתניתין דלא כרשב"ג ופסקו שם הלכה כרשב"ג הרי דחאוה למשנה זו מהלכה ולמה פסק כמותה. ואפשר שרבינו היה גורס מתניתין כרשב"ג וכן הוא בספרים שלנו וה"פ מתניתין דקתני שהאורז נגרר אחר החטים אינה חייבת בחלה עד שיהא בה טעם דגן כרשב"ג דהיינו כשיעור דקאמר רשב"ג כלומר שיהא בה דגן כשיעור שיתן בה טעם דגן ויש הוכחה לפירוש זה מדקתני בתוספתא (דף ס"ח ע"ג) העושה עיסה מהחטים ומהאורז רשב"ג אומר אינה חייבת בחלה עד שיהא בה כשיעור ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח עד שיהא בה כשיעור והשתא אי כשיעור עיסת חלה קאמר מה מעלה ומוריד זה לענין לצאת י"ח בפסח אלא ודאי כשיעור דקאמר היינו שיהא בה טעם דגן כדפרישית ולא משמע ליה דכשיעור דקתני לענין פסח היינו שיהא בו כזית בכדי א"פ". ומהר"י קורקוס הסביר "ורבינו נראה שלא סמך על ההיא דר"ל משום דרבי יוחנן אמר הלכה כסתם משנה גם פרק התערובות מוכח דאותה משנה הלכה היא".

ולגבי המחלוקת השניה בין הרמב"ם לראב"ד, הביא מהר"י קורקוס שני הסברים לדעת הראב"ד. "ומעתה אם כוונת הר"א למעט כשהשאור בא מעיסה שלא היה בה כשיעור ולא בא לכלל חיוב אפשר דלטעמיה אזיל שהצריך גבי עיסה מן החטין ומן האורז שיהא בחטין

כשיעור ולכך כאן גבי שאור מסתמא אין בשאור כשיעור לכך כתב שצריך שמתחלתו היה בו שיעור ושאור זה בא לכלל חיוב ולכך מחייב הדגן אבל לדעת רבינו דפסק כסתם משנה דאין צריך כשיעור רק חטים גוררין את האורז א"כ ודאי דהכא נמי לא בעינן שיעור לא בתחלתו ולא בסופו אלא כל שטעם האורז נהפך לדגן ע"י שאור זה חייב דהא לא בעינן רוב ולא שיעור ואם כוונת הר"א למעט כשהשאור הוא מעיסה שהורמה כבר חלתה אפשר דאפילו למאן דפסק כרבנן דלא בעי שיעור מודה דבעי דבר ראוי להתחייב כשיצטרף עם האורז כדי שעל ידו יתחייב גם האורז ואף כי לפי מה שכתבתי למעלה בשם הרמב"ן שלא פטרו האורז אלא כשאין בו טעם דגן אבל כשיש בו טעם דגן חייב נראה דאף אם נפטרה שאור כיון שזה האורז יש בו טעם דגן חייב".

ואם נאמר כהסבר השני, ונאמר שהרמב"ם חולק גם בשאור מחלה שהופרשה חלתה, ומחייב בחלה, נראה לומר שהסברא היא שאין כאן נתינת טעם, והטעם אוסר, שכן בזה אינו יכול לאסור, שהטעם הוא של דגן שהופרשה ממנו חלה, אלא מדובר כאן על כך שהאורז נהיה מין דגן.

ובב"י כתב "ומ"ש אף על גב דרובה אורז. הכי אמרינן בפרק כל הזבחים (זבחים עח.) וכתב הרשב"א בפסקי חלה שלו (סוף שער א) משמע שלא אמרו אלא עושה עיסה מאורז וחטים לפי שהאורז נגרר אחר החטין אבל שאר המינים אין נגררים אחר החטים וכדאמר רב אילא בשם ריש לקיש ירושלמי בפרק קמא דחלה (ה"א). והש"ך כתב "דאורז גריר אחר החטין כן כתב העט"ז ולפי זה משמע בחטין ואורז אזלינן בתר טעם וכמ"ש הרשב"א אבל מהטור משמע להדיא דה"ה לכל ה' מיני דגן וכן משמע באשר"י דתלה הטעם דכיון דטעם כעיקר דאורייתא". ונראה שהב"י הבין שאין מדובר כאן על נתינת טעם במובן הפשוט של המושג בכל התורה, כי אם כך הרי זה נכון בכל המינים, אלא שבחיטה ואורז, החיטה עושה את האורז למין דגן. ולפ"ז ברור מדוע מתחייב בחלה גם אם מדובר בדגן שהופרשה ממנו חלה, כיון שהוא הופך את האורז לדגן, ומדגן זה לא הופרשה עדיין חלה. ולפ"ז ברור כיצד ניתן לצאת ידי חובה של מצה, אפי' שאין שם כזית דגן, כיון שהאורז נעשה דגן.

אך לפ"ז צריך לומר שהשיעור של נותן טעם הוא סימן ואינו סבה, כיון שהשאלה מה השיעור שהופך את האורז לדגן, וזה לא קשור כלל בטעם שמורגש. ונראה שצריך לומר שגם כשיש חשיבות, רק אם נותן טעם מורגש, יכול להופכו למין אחר, כלומר צריך שני תנאים, שהטעם מורגש, ושתהיה חשיבות.

והרדב"ז הוכיח כדברי הרמב"ם מהגמרא בזבחים "ונראה לי להביא ראיה לדברי רבינו דגרסי' בפרק כל הזבחים שנתערבו וש"מ נותן טעם ברוב לאו דאורייתא ומותיב רבא עיסה מן החטים ומן האורז אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה ואף על גב דרובה אורז וש"מ נותן טעם ברוב דאורייתא ואי איתא לדר"ל דבעינן כשיעור מן החטים מאי מותיב רבא לעולם נותן טעם ברוב לאו דאורייתא ושאני הכא דאיכא שיעור מן החטים ולפיכך חייבת בחלה אלא ודאי ליתא לדריש לקיש דאמר הלכה כרשב"ג ודוחק הוא לומר דמותיב רבא ממשנה שאינה הלכה". אולם נראה שאין זה קשה על הראב"ד. כיון שניתן להבין את המשנה בשני

אופנים, באופן שהבין הראב"ד (כלומר שיש שיעור בחיטה) ובאופן שהבין הרמב"ם (שאינן שיעור בחיטה). וניתן לומר שהירושלמי הבין את המשנה כרמב"ם, ולכן אמר שאין הלכה כאותה משנה, אלא כרשב"ג. אולם הבבלי הבין את המשנה כראב"ד, ולכן פסק כמותה.

ולרמב"ם נראה שקצת קשה מהגמרא שם, שאע"פ שנראה שפסקו כמשנה, מ"מ הרי שם לומדים על כך שטעם כעיקר מדאורייתא, ואם המשנה באה ללמד שהאורז נעשה דגן, אם כן אין כלל הוכחה למינים אחרים. וצ"ל ששייך לומר שנעשה דגן רק אם טעם כעיקר דאורייתא.

כתב תוס' (זבחים עח. ד"ה "אלא") בסוגיא של טעם כעיקר "ואין להקשות אהך דשמעתין מהא דאמר בערבי פסחים (פסחים דף קטו). לא לכרוך איניש מצה ומרור בהדי [הדדי] דלמא אתי מרור דרבנן ומבטל מצה דאורייתא דהתם חזוק המרירות הוא דמבטל טעם מצה אבל אורז לא מבטל טעם דגן ועוד דהתם כשאוכל כזית מצה דכי מבטל ליה מרור ליכא טעם כזית מצה אבל אם אוכל הרבה שרי".

והקשה בגהש"ס "עיינן בתוספות פסחים שם ד"ה אלא מברך אתי מצה דרשות ומבטל למרור וצע"ק". ודברי תוס' שם "אם היה כורך שניהם יחד תחלה הוה אתי מרור דרבנן ומבטל למצה ואם היה אוכל מצה בלא מרור תחלה כשהיה כורכן אחר כך אתי מצה דרשות ומבטל מרור דרבנן ומיהו אי הוה קיימא לן כהלל הוה עבדינן הכי מצה לחודא והדר מצה ומרור בכריכה כיון שצריך לעשות מדרבנן מצות כריכה כהלל הוה דרבנן ודרבנן".

וההבדל בין שני דברי התוס', שתוס' בזבחים מדבר על איכות הביטול, כלומר או שמרור מבטל מצה רק בגלל שהוא יותר חריף ממנה, או שמבטל חלק ממנה, ואז הכזית שיש בו טעם מעורב של מרור, נחשב רק חצי כזית, בגלל הטעם של מצה שנשאר. ואילו תוס' בפסחים לא מדבר כלל על איכות הביטול מצד הטעם, אלא מדבר רק על חשיבות המאכל (דאורייתא, דרבנן, רשות), ורק דבר שאינו חשוב מבטל דבר חשוב, אבל להפך אינו מבטל, וזה לא קשור כלל למציאות, אלא רק לדין.

[אמנם, ק"ק על רע"א שמביא את תוס' בפסחים, והרי הגמרא שם אומרת בפרוש "לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא ואפילו למאן דאמר מצות אין מבטלות זו את זו הני מילי דאורייתא בדאורייתא או דרבנן בדרבנן אבל דאורייתא ודרבנן אתי דרבנן ומבטיל ליה לדאורייתא", ותוס' שם רק הסביר].

ודברי הגמרא בפסחים ותוס' שם מתאימים לדברי הרמב"ם, שאין מדובר כאן על השאלה האם טעם כעיקר, אלא גם אם נאמר שטעם כעיקר, עדיין תלוי בתנאים נוספים.

אמנם, לרמב"ם השאלה אינה קשה כלל, כיון שאורז שנעשה חטה, אינו מדין טעם כעיקר, אלא רק תלוי בטעם כעיקר, ולכן בכל מקרה אחר (וכמו באורז עם מין דגן אחר כמ"ש הרשב"א) אינו נעשה כדגן, ולכן הזכיר הרמב"ם רק חיטה, אף שיוצאים ידי חובת מצה בכל ה' מינין.

וכן לא קשה שאלה נוספת של תוס' שם, והובאה גם בתוס' מנחות כג: ד"ה "אלא" – "יש לתמוה דמדמי ההיא דלעיל שהטעם שוה להך דהכא שאין הטעם שוה דכיון שיש בתבלין טעם מצה ראוי לצאת ידי חובתו כדאמרינן בפ' התערובות (זבחים עח. ושם) עשה עיסה מן חטים ומן אורז אם יש בו טעם דגן חייב בחלה ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח". ולדעת הרמב"ם ל"ק כלל, כיון שהתבלין אינו אורז, ולכן אינו נעשה מצה.

